

Comparative Fascist Studies – New Perspectives, ed. Constantin Iordachi, Routledge, New York 2010., 367 str.

Povijesnom proučavanju problematike fašizma bilo kao ideologije, pokreta ili režima pristupalo se na različite načine i pod utjecajem različitih metodoloških, pa i ideoloških koncepata, čija je svrha bila definiranje samog pojma te njegovo povijesno obrazloženje. Jedan od prvih koncepata, tj. metodoloških pristupa proučavanju fašizma bio je upravo komparativni pristup proučavanju onoga što je Eugene Weber daleke 1964. naslovom svoje knjige točno definirao kao *varijacije fašizma* (*Varieties of Fascism: Doctrines of Revolution in the Twentieth Century*, Van Nostrand, Princeton 1964.). Nažalost, može se reći da je u povijesnoj znanosti komparativni pristup gotovo u potpunosti zanemaren, posebice u usporedbi s drugim humanističkim znanostima, kao npr. sociologijom ili politologijom. Upravo u toj zanemarenosti, ali i kompleksnosti samog fašizma kao povijesne, sociološke, kulturne i društvene pojave, knjiga koju je uredio Iordachi predstavlja novi zamah u komparativnom pristupu te čitatelju ukazuje na varijacije postojećih pristupa u njegovu proučavanju i analizama.

Constantin Iordachi trenutačno predaje na Central European University, na Odsjeku za povijest, te je ujedno i pročelnik istog Odsjeka. Također je jedan od direktora u centru za povijesne studije *Pasts, Inc., Center for Historical Studies*. Autor je brojnih znanstvenih članaka i knjiga poput *Charisma, Politics and Violence: The Legion of the “Archangel Michael” in Inter-war Romania*, Trondheim 2004.; *Citizenship, Nation and State Building: the Integration of Northern Dobrogea into Romania, 1878-1913*, Pittsburgh 2002.; i jedan od urednika knjige *Transforming Peasants, Property and Power: the Collectivization of Agriculture in Romania, 1949-1962*, Budapest – New York 2009.

Sama knjiga strukturno je podijeljena u tri dijela. U prvome, pod nazivom “Definiranje generičkog fašizma: novi konsenzus”, urednik nam donosi radove povjesničara koji su se bavili tematikom fašizma, a ponajviše pokušajem njegove analize u svrhu iznalaženja onoga što bi se moglo smatrati *generičkim fašizmom*. Ovdje nas Iordachi upoznaje s autorima poput Zeeva Sternhella, Georgea L. Mossea, Stanleya G. Paynea, Rogera Griffina i Rogera Eatwella, koji analiziraju fašizam s aspekta tzv. idealnoga tipa generičkog fašizma. Zajednička točka tih autora i njihovih članaka ili dijelova knjiga u testiranju je teorijskih konstrukcija i definicija na raznim pokretima za koje se smatra da pripadaju ili ne pripadaju onome što ovi autori vide i definiraju kao generički fašizam.

Drugi dio knjige pod naslovom “Povijesni fašizam: transnacionalne komparacije” donosi nam članke Roberta O. Paxtona, Michaela Manna, Aristotlea A. Kallisa i Iana Kershawa. U ovome dijelu Iordachi nas upoznaje s autorima kod kojih je prisutan odmak od proučavanja teorijskih aspekata generičkog fašizma prema komparaciji samih povijesnih slučajeva.

Treći dio knjige pod naslovom “Fašizam kao totalitarizam i politička religija” donosi članke ili dijelove knjiga Emilia Gentilea, Rogera Griffina, Richarda Steigman-Galla i Constantina Iordachia. U njemu nas Iordachi upoznaje s analizom i povijesnom interpretacijom kompleksnih slučajeva tretiranja fašizma kao totalitarnog sustava te preispituje diskusije vezane uz pojmove političke i civilne religije.

Pored gore spomenutih autora i njihovih odabranih tekstova, bilo članaka ili dijelova njihovih prethodno objavljenih knjiga, kao jedan od važnijih segmenata ove edicije svakako treba detaljnije spomenuti uvod Constantina Iordachia. Polazeći od točke fašizma kao "intrigantnog i uvelike debatiranog" političkog fenomena dvadesetoga stoljeća, do i danas prisutne debate o "prirodi" ili "esenciji" samog fašizma, Iordachi ukazuje na važnost proučavanja i poznavanja različitih debata prisutnih u proučavanju fašizma, ali isto tako i radikalnih političkih procesa te totalitarizma. Iordachi s pravom zaključuje da "ne može se postati sveobuhvatnim profesionalnim povjesničarom modernog razdoblja bez sveopćeg shvaćanja akademskih diskusija o fašizmu i njemu povezanim temama" (str. 2.). Za njega je fašizam, kao analitički koncept, neminovno komparativan upravo zbog činjenice što je fašizam bio europski, ako ne i svjetski fenomen. Kao glavno polazište prema komparativnom pristupu proučavanju fašizma Iordachi uzima činjenicu da "iako su se fašistički pokreti i režimi razvijali u specifičnoj ili čak originalnoj formi u različitim zemljama, oni su ipak bili oblikovani zajedničkim trans-nacionalnim uvjetima, bili su animirani zajedničkom ideologijom, te su dijelili određene zajedničke karakteristike u smislu njihove organizacije, stila politike, socijalne kompozicije, i političke evolucije" (str. 4.). U objašnjenju samog pristupa komparativnoj metodi Iordachi uspostavlja komparativni okvir preuzet od Haupta i Kocke, koji treba imati sljedeće elemente: 1. Cilj same komparacije, hipoteza i metoda; 2. Objekti i jedinice komparacije; 3. Upotreba dijakroničke ili sinkroničke komparacije (str. 4.). Govoreći o prvoj fazi pristupa, Iordachi ukazuje na potrebu elaboracije komparativnoga okvira u kojem se definiraju premise samog istraživanja te identificiraju i razjašnjavaju sami koncepti. Prema tome, studenti fašizma moraju moći analitički razlikovati ono što određeni fenomen jest od onoga što ga čini ili ga stavlja u pokret. Citirajući Steina Ugelvika Larsena, Iordachi prihvaća njegovu tvrdnju da "studenti fašizma trebaju razlikovati između fašizma kao zavisne varijable koja rasvjetljuje 'uzroke' koji su proizveli fašizam kao politički pokret i režim, i fašizma kao nezavisne varijable koja rasvjetljava 'učinke' koje je fašizam imao na pokret/režim u proučavanim društvima" (str. 4.). Sljedeći važan korak u komparativnom proučavanju za Iordachia je metodologija. S obzirom na to da komparacija kao takva ne sadrži neku ustaljenu metodološku koncepciju koja bi bila primjenjiva na povijesne slučajeve pod istragom, Iordachi nas upoznaje s nekoliko mogućih pravaca metodološkoga pristupa. To su prvenstveno model idealnoga tipa, ako želimo doći do definicije generičkog fašizma koja se zatim testira na zasebnim slučajevima, te deskriptivni opis fašizma koji se temelji na određenim zajedničkim karakteristikama koje se nameću kroz komparativno proučavanje povijesnih slučajeva. Iordachi navodi i mogućnost "kontrastne komparacije" u kojoj možemo uspoređivati slučajeve u kojima se fašizam javlja i one u kojima se ne uspijeva razviti. Također, ako želimo shvatiti osnovne karakteristike fašizma kao posebnog tipa moderne politike, tada je moguća usporedba ideologije, pokreta i režima s ostalim ideologijama, pokretima i režimima poput liberalnih, komunističkih i dr.

Kako ne postoji unaprijed određeni komparativni okvir unutar kojeg bi se moglo pristupiti komparativnom proučavanju fašizma, Iordachi smatra da su isto tako sami objekti i jedinice proučavanja jednako različiti, "a njihova selekcija je povezana sa samom svrhom komparacije, također ovisnoj o problemu koji se proučava i objašnjavajućoj hipotezi koja se upotrebljava" (str. 5.). Unatoč mogućnosti kompariranja različitih objekata i jedinica, Iordachi se ipak zalaže za uspoređivanje onoga što je kompa-

rativno, tj. ipak postoji potreba identificiranja kompatibilnih jedinica komparacije ili uspostave određene istovjetnosti među samim jedinicama komparacije. Za Iordachia komparativni pristup može rezultirati teorijskim modelima generičkog fašizma, deskriptivnim definicijama, općim teorijama ili tipologijama fašističkih pokreta i režima baziranima na njihovim sličnostima i različitostima.

U drugome dijelu svog sveobuhvatnog uvoda Iordachi nas upoznaje s fazama razvoja znanstvenoga istraživanja fašizma. Prva faza razvila se u međuratnom razdoblju u kojem Iordachi identificira tri "klasične" interpretacije: fašizam kao simptom moralne krize europskoga društva, kao izraz zakašnjelih i specifičnih obrazaca izgradnje nacije – nacionalnih država i ekonomskoga razvoja u Italiji i Njemačkoj te marksistički pogled na fašizam kao posljednju fazu razvoja kapitalizma.

Nakon razdoblja stagnacije u prvim poslijeratnim desetljećima komparativno proučavanje fašizma dobiva novi zamah u 1960-im godinama. Za to su najzaslužniji autori poput Ernsta Noltea, Eugenea Webera te napose Waltera Lacquera i Georgea L. Mossea, ujedno i osnivača *Journal of Contemporary History*.

Naposljetku, u 1980-ima i 1990-ima dolazi do novog zamaha, koji Iordachi razlikuje od prijašnjih pristupa u njegovu odmaku od velikih naracija i sveobuhvatnih teorija fašizma prema potrazi za zajedničkim temeljima fašističkih pokreta i režima kroz reduktivnu logiku koja bi proizvela "fleksibilnije teorijske modele koji bi obuhvaćali 'osnovne karakteristike' ili 'esenciju' samog fenomena, tzv. fašistički minimum" (str. 15.). Unutar ovog pristupa znanstvenici su razvili dva oblika objašnjenja: *induktivno-opservacijski* i *deduktivno-apstraktni* pristup. Ova se dva pristupa razlikuju u tome što prvi, *induktivno-opservacijski*, kreće od povijesti međuratnoga fašizma te na temelju empirijskoga istraživanja pojedinih slučajeva dolazi do određenih općih zajedničkih značajki, dok praktičari *deduktivno-apstraktnoga* pristupa počinju od teorijskoga modela koji se zatim koristi kao mjerilo u proučavanju povijesnih slučajeva.

Nadalje, u razdoblju 1990-ih došlo je do oživljavanja teorije generičkog fašizma unutar novije i razvijenije forme. Tome je najviše pridonijela knjiga Rogera Griffina *The Nature of Fascism*, London 1991., djelo koje se smatra jednim od najvažnijih na polju proučavanja fašizma. Griffinova knjiga, kao što i sam Iordachi navodi i ukazuje, proizvela je novi zamah u proučavanju fašizma, ali isto tako dovela i do brojnih kritika njegova pristupa, prvenstveno usmjerenih zanemarivanju socijalne kompozicije fašističkih pokreta, njihove strukture te same organizacije (v. Michael Mann, *Fascists*, Cambridge 2004.). Iordachi ukazuje na svojevrсни razdor nastao u posljednja dva desetljeća, koji se odnosi na "one koji tretiraju fašizam kao epohalni fenomen sveden u okvire međuratne Europe i onih znanstvenika koji tretiraju fašizam kao generički ili univerzalni fenomen te mu pristupaju s pozicije dijakroničke perspektive" (str. 26.). Kao rješenje ovog razdora, tj. različitih znanstvenih pristupa u proučavanju fenomena fašizma, odnosno razlike između njihova metodološkog pristupa, deduktivnog i induktivnog, Iordachi smatra da su ovi pristupi komplementarni. Za njega idealni tip prvenstveno predstavlja "instrument komparacije koji ispunjava svoju punu svrhu tek kada se testira na postojećim povijesnim slučajevima", dok njegova upotreba kao cilja za samog sebe vodi sterilnoj "skolastičnoj" ili "manirističkoj" debati oko postizanja "savršene" teorijske definicije, neopravdano odvojene od povijesnih istraživanja, te stoga i vrlo često irelevantne. Također, za Iordachia pristup koji se zasniva na empirijskome

proučavanju slučajeva “ne može se izvršiti bez a priori konceptualnog shvaćanja fašizma koji obuhvaća selekciju povijesnih slučajeva i organizaciju samog istraživanja” (str. 27.). Upravo zbog ovih razloga Iordachi smatra da ova dva pristupa trebaju biti komplementarna, a ne međusobno isključiva.

U posljednjem dijelu svog uvoda Iordachi prikazuje pristup proučavanju fašizma, a zatim i komunizma, unutar koncepta (uni)totalitarizma. Ukazujući na njegov višeznačajni karakter, Iordachi upozorava na njegov pozitivan, ali i negativan značaj, te iznosi glavnu kritiku da se radi o statičnom konceptu “koji je u nemogućnosti točno opisati politički dinamizam ovih režima” (str. 29.). Nadalje, upoznaje nas s dva osnovna modela pristupa totalitarizmu onim Hanne Arendt te Carla J. Fridericha i Zbigniewa Brzezinskog.

U konačnici se Iordachi osvrće i na ponovno populariziranu debatu oko pojma političke religije. Upoznaje nas s izvornim značenjem samog koncepta, koji se odnosio na “anti-kršćanski karakter totalitarnih režima i njihove kampanje subverzije postojećih crkava istodobno preuzimajući osnovne funkcije tradicionalne religije” (str. 35.). Kod studija fašizma zanimanje za koncept političke religije stimulirao se razvojem studija vezanih uz holokaust, unutar kojih se počelo preispitivati značenje fašističkih ceremonija i rituala. Unutar toga Iordachi razlikuje dva pristupa u proučavanju emocionalnoga priziva fašizma. Prvi model odnosi se na proces “nacionalizacije masa” i estetizacije moderne politike, proces koji je pionirski izradio i proučavao George L. Mosse (*The Nationalization of the Masses*, New York 1975.), a drugi model na proces sakralizacije politike i pojave političkih religija, za čiju je popularizaciju zaslužan Emilio Gentile (*Politics as Religion*, Princeton 2006.). Kao zaključak Iordachi navodi da su razlike prisutne i korisne u humanističkim i socijalnim znanostima, a s obzirom na njihovu epistemološku prirodu “debata oko fašizma nikada neće bit razriješena u apsolutnim terminima” (str. 39.). Mišljenja sam da Iordachi ima pravo kad kaže da je “kao univerzalni fenomen, fašizam bio istovremeno stvaran u različitim socijalnim okruženjima” te iako “nejednaka, cirkulacija fašističkih ideja, prakse, te aktivista od/ prema povijesnim regijama nije bila jednodimenzionalna već transnacionalan i mnogostrani proces” (str. 41.).

Knjiga koju je uredio Constantin Iordachi uspijeva na jednome mjestu predstaviti najznačajnije autore na polju istraživanja fenomena fašizma. Uspješno prikazuje razvoj znanstvenoga istraživanja, debate te različite metodološke pristupe koje autori koriste prilikom povijesnoga proučavanja, objašnjavanja i predstavljanje fašističke ideologije, pokreta i režima. Napose važan segment predstavlja sam uvod C. Iordachia koji na sistematičan i lako pristupačan način uspijeva sažeti svu kompleksnost komparativnoga pristupa i njegova značaja, ali isto tako predstavlja razne značajne autore ovog područja te njihove varijante u pristupu proučavanju ove problematike. Kao takva, knjiga predstavlja nezaobilazan materijal za sve koji se profesionalno bave ovim područjem znanstvenoga istraživanja, ali i za sve povjesničare modernoga razdoblja.

Nažalost, unutar hrvatske historiografije dvadesetoga stoljeća metodološki pristup temeljen na komparativnoj metodi u potpunosti je zanemaren. Unatoč činjenici da je prof. Drago Roksandić uredio knjigu *Uvod u komparativnu historiju*, u kojoj su objavljeni prevedeni tekstovi autora koji se smatraju autoritetima primjene i analize komparativnoga pristupa, ovakav metodološki pristup i dalje ostaje u potpunosti zanemaren.

Nema sumnje da bi ovakav pristup, zasnovan na usporednim analizama različitih aspekata suvremenoga povijesnog razvoja, bilo unutar samog hrvatskog povijesnog prostora ili šireg regionalnog, pridonio boljem razumijevanju povijesnoga razvoja u nas. Također sam mišljenja da bi komparativni pristup omogućio svojevrsni odmak od pomalo usko baziranog konteksta "nacionalne" povijesti te pružio uvid u širi kontekst razvoja i analize povijesnih čimbenika i njihova utjecaja na hrvatsku povijest, društvo i kulturu.

GORAN MILJAN

Angelo DEL BOCA, *Guerra d’Etiopia. L’ultima impresa del colonialismo*, Longanesi, Milano 2010., 304 str.

U izdanju velike milanske izdavačke kuće Longanesi, i kao dio serije povijesnih knjiga koju uređuje talijanski povjesničar Sergio Romano, izašla je 2010. godine knjiga *Guerra d’Etiopia. L’ultima impresa del colonialismo (Etiopski rat. Posljednji pothvat kolonijalizma)*. Njezin je autor Angelo Del Boca, vodeći talijanski povjesničar talijansko-kolonijalizma, poznat po kapitalnom djelu *Gli italiani in Africa Orientale (Talijani u Istočnoj Africi)* u četiri sveska. Vodič kroz uzroke, tijek i izravne posljedice talijanske agresije na Etiopiju 1935./6., knjiga je napisana na temelju arhivskoga materijala, memoara sudionika u događanjima, svjedočanstava koje je autor osobno prikupio te niza monografija.

Nakon popisa kratica i korištenih arhiva (str. 7.) autor nam daje objašnjenje značenja niza etiopskih titula korištenih u knjizi, što svjetovnih što crkvenih (str. 8.). Slijedi glavni korpus knjige, koji se sastoji od sedam cjelina, od kojih svaka nosi zanimljiv, pomalo pjesnički opisni naslov. Svaka je cjelina podijeljena na nekoliko numeriranih potpoglavlja koja u ovome prikazu nećemo posebno isticati.

Prva cjelina, nazvana "La marcia su Addis Abeba" (Marš na Addis Abebu) (str. 9.–44.), uvodi čitatelja u temu knjige događajima od 5. svibnja 1936., datumom ulaska snaga talijanskoga maršala Pietra Badoglio u etiopsku prijestolnicu Addis Abebu. Nakon opisivanja situacije koju su talijanske trupe našle u gradu, Del Boca skače nekoliko dana unatrag i opisuje operaciju kretanja Badogliove kolone na Addis Abebu, kojoj je u fašističkome duhu dan naziv "Marš željezne volje", te opisuje nevoljko napuštanje grada od strane etiopskoga cara Hailea Selassiea i njegova užeg kruga željeznicom za francuski Džibuti radi ukrcavanja na brod za London. Autor poglavlje završava opisivanjem anarhije koja je uslijedila nakon careva odlaska te oštrih postupaka koje su Talijani proveli nakon svojeg dolaska u grad da bi uveli red.

Druga cjelina, "L’impero sui colli fatali di Roma" (Carstvo na fatalnim brežuljcima Rima) (str. 45.–63.), opis je nacionalne euforije koja je u Italiji uslijedila nakon osvajanja Addis Abebe i proglašenja Carstva ubrzo nakon toga. Širok je prostor dan govornima fašističkoga diktatora Benita Mussolinija, reakcijama onodobnih intelektualaca te nositelja nove titule cara, talijanskoga kralja Vittoria Emanuelea III. Autor spominje i reakcije u svijetu.